

گزارشی از اصول تحقیق التراث

محمود نظری

اقبال مجامع فرهنگی و دانشگاهی به احیای میراث مکتوب، در مواد درسی دانشگاهی نیز گنج‌انیده شد.

وی پیدایش فن تحقیق را در اروپا در خلال قرن ۱۵ میلادی می‌داند که عده‌ای از دانشمندان اروپائی به نشر و چاپ نسخه‌های یونانی و لاتینی اقدام نمودند و در قرن ۱۶ میلادی بود که به احیای نسخه‌های خطی عربی پرداختند. وی در این زمینه، به برخی از آثار منتشر شده در اروپا اشاره می‌نماید.^۳

البته چنانکه خود نیز اظهار می‌دارد، عرب (مسلمان) از زمان پیدایش نهضت تألیف، اهتمام و عنایتی خاص به کتاب داشته و این اهتمام و توجه را از سه اصطلاح ضبط، تحریر و مقابله که در بینشان رایج بود، می‌توان دریافت.^۴

خلاصه آنکه مسلمین، به‌طور عملی به کار تصحیح و تحقیق روی آوردند، هر چند که آن را به‌عنوان یک دانش و فن نمی‌شناختند مگر بعد از آنکه اروپائیان اصول و قواعد آن را پایه‌گذاری نمودند و همچنین بعد از آنکه آنان در ابتدای قرن بیستم

میلادی از کار مستشرقین در تصحیح نسخه‌های خطی عربی اطلاع یافتند. دکتر فضلی در این بخش نیز برخی از مصححان و آثار تصحیح شده توسط ایشان را متذکر می‌شود. مؤلف در مبحث بعدی، ضمن بیان لغوی و اصطلاحی کلماتی چون تحقیق، نصوص، مخطوط و تراث، اصطلاح تحقیق تراث را اینچنین تعریف می‌کند: تحقیق تراث، علمی است که از قواعد نشر و احیای نسخه‌های خطی گفتگو می‌کند.^۵ شرایط تحقیق یا به عبارتی دیگر، صفاتی را مصحح باید دارا باشد تا بتواند

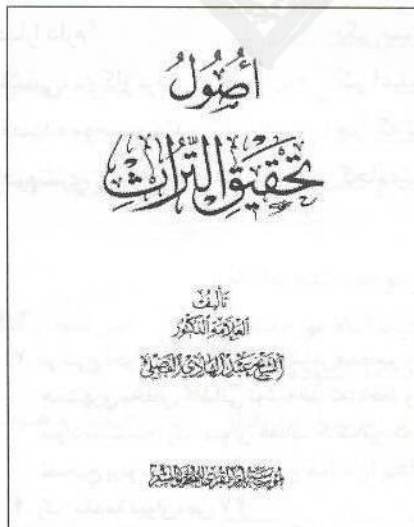
درباره اصول و روش تحقیق و تصحیح نسخ خطی، تاکنون مقالات و کتابهایی به‌همت صاحبان فن و علاقه‌مندان به احیای میراث مکتوب کهن به رشته تحریر درآمده است.

کتاب اصول تحقیق التراث، اثر گرانسنگ دکتر عبدالهادی فضلی از جمله این آثار است که مطالعه آن به مشتاقان میراث مکتوب توصیه می‌گردد. چنانکه مؤلف در مقدمه خویش اظهار داشته، این کتاب در واقع حاصل تجربیات و آگاهی‌هایی است که مصنف در تعاملی طولانی با نسخ خطی و تصحیح متون، کسب کرده و توانسته است در این اثر سودمند، با زبانی ساده و روان و شیوا همراه با ذکر نمونه‌های عینی و نکات سودمند فراوان، الفبای تصحیح متون و چگونگی روش تصحیح نسخه‌های خطی را بیاموزاند.^۱

فهرست مطالب کتاب عبارتست از:

۱. پیدایش و تطور تحقیق
 ۲. تعریف تحقیق و شرایط آن
 ۳. مقدمات تحقیق
 ۴. گامهای تحقیق
 ۵. مکملات تحقیق
 ۶. بعد از تحقیق
 ۷. مصادر و منابع^۲
- مؤلف در مبحث پیدایش و تطور تحقیق، به این نکته اشاره کرده که تحقیق متون در ابتدا به‌عنوان یک حرفه و سبک درآمد، به‌شمار می‌آمده، اما به‌مرور زمان، منضبط و قاعده‌مند شده و به‌عنوان یک علم و فن مطرح گردید؛ سپس با توجه به

تصحیح را به نحو شایسته‌ای به انجام رساند. از جمله این صفات، آشنایی با قواعد و اصول تحقیق متون و نشر کتاب و احاطه داشتن به موضوع و محتوا و زبان متن مورد نظر و موارد دیگری است که مؤلف بدانها اشاره کرده است.^۶ انجام کار تصحیح مستلزم مقدماتی است که در بحث بعدی، بدان پرداخته شده و از آن جمله است فحص از نسخه‌های خطی اثری که باید تصحیح شود؛ البته بعد از اطلاع یافتن از عدم انتشار آن و یا در صورت انتشار، عدم ارائه آن به صورتی غیر محققانه که در این حالت مصحح با رجوع به فهرس نسخه‌های خطی و کتابهای چاپ شده از این امر آگاهی می‌یابد. مؤلف در این بخش، ضمن بیان مطالب مذکور، به عناوین برخی فهرستها و مجلات ادواری که در حوزه نسخه‌های خطی منتشر شده یا می‌شوند، اشاره کرده است. علاوه بر این، به ذکر برخی از متون نشر یافته که تحقیق و تصحیح شایسته و مناسبی ندارند، پرداخته است.

ذکر این نکته لازم است که نسخه‌های خطی که در تصحیح مورد استفاده مصحح قرار می‌گیرند، از حیث اعتبار و اهمیت به اقسام مختلفی تقسیم می‌شوند که مؤلف چگونگی آنها را به تفصیل توضیح می‌دهد. از امور مهم دیگر در کار تصحیح متون، استعمال علائم و نشانه‌گذاریها از قبیل ویرگول، نقطه، کروهه، علائم سؤال، تعجب و سایر علائم ویرایشی است که تا بدین وسیله کار قرائت و فهم متن بر خواننده آسان گردد که در این کتاب نیز ذکر آن رفته است.^۷

از گامهایی که مصحح در راه تحقیق نسخه‌های خطی باید بردارد، این است که از صحت نسبت کتاب به مؤلف و نیز عنوان صحیح کتاب و نام مؤلف، بخوبی آگاهی یابد، زیرا امکان اشتباه و خطا در اینگونه موارد وجود دارد و البته این کار با قرائت کل متن مورد نظر و با رجوع به فهرست کتب و مؤلفان آنها و کتب تراجم امکان پذیر می‌باشد.

گام بعدی در تحقیق، در صورت متعدد بودن نسخه‌های یک اثر، مقابله آنها با یکدیگر و ضبط اختلاف نسخه‌ها در پاورقی است. مطلب دیگر آنکه در امر تصحیح، مصحح با تصحیفات و تحریفات، افتادگیها، زیادت‌ها، تقدیم و تأخیر و اغلاط املائی و دستوری مواجه می‌شود که باید آنها را اصلاح نماید. به همین دلیل از مباحث دیگر این کتاب، بحث تصحیف و تحریف است که با ذکر نمونه‌ها و شواهد فراوانی در این باره، اطلاعات خوانندگان دوچندان می‌شود.^۸

مکملات تحقیق، عنوان بخش بعدی است که برخی مباحث آن عبارتند از:

تخریح یا منبع‌یابی که مصحح باید نشانی مطالب منقوله در متن را از منابع و مصادر مختلف، جهت اطلاع بیشتر خوانندگان ذکر نماید، مانند نشانی آیات قرآن، احادیث، اشعار، اقوال و... و تعلیق یا نگارش و اضافه کردن مطالب و توضیحاتی در پاورقی که لازم و ضروری است، مانند معنای واژگان ویژه، مصطلحات علمی نامأنوس، اعلام، مواضع غامض و پیچیده کتاب، اشارات تاریخی، ادبی و موارد دیگری که در متن اثر بکار رفته و نیاز به توضیح تبیین دارند و...^۹

آخرین عملی که مصحح انجام خواهد داد، نگارش مقدمه‌ای است که معمولاً در مقدمه هر تصحیح خوب، از یک مصحح انتظار می‌رود در رابطه با زندگانی و شخصیت مؤلف و بررسی جایگاه اثر مورد پژوهش و تحقیق و همچنین شیوه تصحیح خود و مشخصات نسخه‌های مورد استفاده خویش، دادسختن داده باشد. در این رابطه نیز مؤلف محترم اصول تحقیق التراث مفصلاً به بحث پرداخته است.^{۱۰} و در پایان این اثر ارزشمند نیز منابع و مصادر مورد استفاده مؤلف آورده شده است.^{۱۱}

به امید آنکه شاهد آثار دیگری از این دست باشیم، ان شاء الله تعالی.

- پی‌نوشتها:
۱. اصول تحقیق التراث، مقدمه، صص ۵-۶.
 ۲. همان، صص ۲۶۰-۲۵۹.
 ۳. همان، صص ۱۸-۷.
 ۴. همان، صص ۳۷-۹.
 ۵. همان، ص ۴۶.
 ۶. همان، صص ۳۹-۴۸.
 ۷. همان، صص ۱۳۷-۴۹.
 ۸. همان، صص ۱۹۱-۱۳۹.
 ۹. همان، صص ۲۲۸-۲۰۹.
 ۱۰. همان، ص ۲۴۳.
 ۱۱. همان، صص ۲۴۵-۲۴۹.

